

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi 2

Hafta 9

Prof. Dr. Haluk SELVİ

I. Siyasal Alanda Yapılan İnkılâplar

A. Saltanatın Kaldırılması

28 Ekim 1922 tarihinde İtilaf Devletleri, barış konferansının Lozan'da toplanacağını bildirmişler; gerek TBMM Hükümetini gerekse Osmanlı Hükümetini barış görüşmelerine davet etmişlerdi. Bu durum Mustafa Kemal'in; 24 Nisan 1920'de TBMM'ne hükümet kurulması hakkında vermiş olduğu önergedeki; "Padişah ve Halifenin cebir ve zorlamadan kurtuldukları zaman Meclisin düzenleyeceği yasal esaslar içerisinde durumları belirlenir" şeklindeki düşüncenin uygulanmasına geçilmesi için gerekli zamanın gelmiş olduğunu gösteriyordu.

Bu ikili çağrının Türkiye'de parçalanmış otoriteye yol açma, ihtimali üzerine, Mustafa Kemal saltanatın siyasal iktidarına kesin olarak son verme kararını aldı. Mustafa Kemal bu sorunun çok kolay halledilemeyeceğini biliyordu. Yakın arkadaşlarından bazılarının hala saltanat idaresine bağlı olduklarını da üzülenek görmekteydi.

Mustafa Kemal, kararını vererek, önce saltanat ve hilafeti birbirinden ayırmayı ve saltanatı kaldırmayı planladı. Bundan böyle "Sultan diye bir kimse kalmayacak, ancak bir Osmanlı şehzadesi, siyasal iktidarı olmaksızın, dini yetkilerle halifelik makamında oturacaktı. Bu uzlaştırma ile Mustafa Kemal, dini unsurların siyasal değişikliğe karşı muhalefetini yatıştırmak, meşru ve saygın bir otoritenin faydalarını politikanın üstünde tutmak ve aynı zamanda padişahın kişisel hâkimiyetine son vermek umundaydı.

Mustafa Kemal, 31 Ekimde tekliflerini Müdafaa-i Hukuk Grubunun bir toplantısında ortaya koydu. Ertesi gün bu teklifler meclise sunuldu. Tekliflere bazı dini ve hukuki itirazlar oldu. Mustafa Kemal yaptığı konuşmada tarihi delillerle konuyu ortaya koymuş, saltanatın kaldırılması gerektiğini bildirerek TBMM üyelerini ikna etmişti. 1 Kasım 1922'de TBMM'de kabul edilen kararda iki husus belirtilmektedir: Birincisi "16 Mart 1920 tarihinden itibaren İstanbul'daki sözde hükümet ebediyen tarihe karışmıştır." İkincisi "hilafetin Osmanlı hanedanına ait olduğu" belirtilmiş, fakat Halifeyi meclisin seçeceği ifade edilmiştir.

B. Cumhuriyet'in İlanı

Mustafa Kemal, saltanatın kaldırılmasından sonra siyasi alanda bir takım çalışmaların yapılması gerektiğini düşünüyordu. 6 Aralık 1922'de Halk Fırkası (Partisi) adını alacak bir siyasal partinin kurulması hakkında basına bilgi verdi. Aydın kesime de bu konudaki görüşlerini bildirmesi çağrısında bulundu. Çıktığı yurt gezisinde saltanatın kaldırılması ve yapılacak reformlar konusunda da bazı bilgiler verdi. Bu gelişmelerden sonra 16 Nisan 1923'de Meclis genel seçimi gerçekleştirmek için kendini feshetti. 11 Ağustos 1923'de yeni meclis oluşturuldu. Bu meclis "Cumhuriyet"i kabul edecektir.

Aslında 23 Nisan 1920'den itibaren, Türkiye Devletinin geleceğine yön veren ve ülkeyi idare eden TBMM, yönetim biçimi olarak Cumhuriyet idaresini uyguluyordu. Şartlar dolayısıyla, milli kuvvetleri tereddüde düşürmemek için Mustafa Kemal bu rejim tartışmasına girmek istememişti. Yeni meclis seçilene kadar, bazı arkadaşlarını yeni bir anayasa tasarısı hazırlamakla görevlendiren Mustafa Kemal, bu komisyonun çalışmalarına gerekli katkılarda bulunmuştu. Mustafa Kemal Paşa, Milli hükümetin Cumhuriyetçi bir hükümet olduğu halde, bunu ifade ve ilan etmemesinin bir zaaf oluşturduğu düşüncesini taşımaya başlamıştı.

Mustafa Kemal, yabancı bir muhabirle yaptığı konuşmada; "Yeni Türkiye'nin yenileşme işi daha sona ermemiştir" diyerek, durumu biraz daha aydınlatıyordu. 13 Ekim 1923 günü TBMM üyeleri Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na eklenecek bir madde ile Ankara'nın devlet başkenti olmasını teklif ve kabul ettiler. 23 Ekim 1923'de Mustafa Kemal, Dışişleri Bakanı İsmet Paşa ile bir kanun tasarısı hazırladı. Yürürlükte olan 20 Ocak 1921 tarihli anayasanın birinci maddesinin sonuna "Türkiye Devleti'nin hükümet şekli cumhuriyettir" ifadesi eklendi. Meclis hazırlanan kanun tasarısını inceleyerek kabul etti. İlk Cumhurbaşkanlığına da Ankara Milletvekili Gazi Mustafa Kemal Paşa seçildi (29 Ekim 1923).

C. Halifeliğin Kaldırılması

Mustafa Kemal, Cumhuriyetin ilanından sonra bu idareye gölge düşürebilecek ve Cumhuriyetin ilanından memnun kalmayanların siyasi ihtiraslarına alet olabilecek bir özellik taşıması bakımından, halifeliği rejim için zararlı görmekte idi. Saltanatın kaldırılmasından sonra, aynı mahiyette bir makam olan halifeliğin de sona erdirilmesi gerektiğini düşünüyordu. Bunun için de uygun zaman ve fırsat kolluyordu.

1924 yılı başlarında Mustafa Kemal, geniş çaplı askeri manevralara başkanlık etmek üzere İzmir'e gitti ve orada iki ay kaldı. Yanında Başbakan İsmet Paşa, Milli Savunma Bakanı Kazım Paşa ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa da bulunmaktaydı. Bunların hepsi halifeliğin kaldırılması konusunda aynı görüşteydi.

1 Mart 1924'te Mustafa Kemal, meclisin yeni toplantı dönemini açtı. Konuşmasında üç ana nokta üzerinde önemle durdu. Bunlardan biri de İslam Dininin bir siyaset aracı olmaktan kurtarılmasıydı. Mustafa Kemal'in teklifleri Halk Fırkası toplantısında tartışıldı ve bunlar TBMM'ne sunuldu. Halifeliğin kaldırılması, halifenin görevine son verilmesi ve Osmanlı hanedanı üyelerinin Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışına çıkarılması kabul edildi. (3 Mart 1924).

Mustafa Kemal, halifeliğin kaldırılmasından sonra, şeyhülislamlık makamını ve Şer'ie Vekâletini kaldıran, ayrıca dini okulları Ve medreseleri kapatan ve bir ay sonra da kadıların görev Yaptığı Şer'ie mahkemelerini yürürlükten kaldıran bir takım değişiklikleri de gerçekleştirdi. Halifeliğin kaldırılması ve bunu takip eden çeşitli değişiklikler, Türkiye Cumhuriyetinin yapacağı inkılâpların önünü açmıştır. Atatürk, bu inkılâbı da zamanlama açısından son derece iyi bir şekilde gerçekleştirmiştir.

D. Siyasal Partiler ve Akımlar

1. Halk Fırkası

Anayasamız siyasi partilerin Türk Demokrasisi için gerekli olduğunu açıklar. Tek parti hâkimiyeti görüşünü savunan komünizm ve faşizm gibi akımlar, anayasamıza aykırı bulundukları için, kanun dışı sayılmışlardır. Türk toplumunda siyasi parti ancak Meşrutiyetin ilanından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Meclisteki siyasi çalışmalarıyla başlar. Bunun karşısına çıkan önemli siyasi muhalif grup, İtilaf ve Hürriyet Fırkasıdır. Bu arada pek çok küçük partiler de kurulmuştur.

İstiklal Savaşı; önce Şark Vilayetleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ismini taşıırken, Sivas Kongresinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ismini alan bir dernek tarafından desteklenmiş ve gerçekleştirilmiştir.

Bu dernek; memleketin o zamanki durumuna göre, bir siyasi parti olmaktan çok, bütün ülkeye yaygın ve bütün vatandaşları kucaklayacak şekilde geniş bir kadro ile çalışmakta idi. Bu geniş kadro içinde bulunanlar arasında zamanla çeşitli fikir akımları doğmuştur.

Zamanla disiplinli ve düzenli bir parti kurma gereği ortaya çıkmıştır. Bu nedenle bir parti kurmak gerekiyordu. Bu partinin programı ve çalışma esaslarını tespit için, Gazi Mustafa Kemal, Ankara basını aracılığıyla, “Barış yapıldıktan sonra kurtuluş ve bağımsızlık için yapılan büyük savaşı tamamlamak, milletimizin serbest kaynaklarından faydalanmak yolunda hiçbir fırsatı ve vakti öldürmeyerek çalışmaya mecbur olduğumuzu” bildirmiştir. Mustafa Kemal Paşa, parti kurma çalışmasının bir program dâhilinde yapılması gerektiğini, ülkedeki yenilikleri içine alacak bu programın sürekli olmasını bildirmiş ve halkçılık esasına dayanan ve Halk Fırkası ismini taşıyan bir siyasi parti kurmak kararında olduğunu açıklamıştır. Atatürk, ülkenin sosyal ve ekonomik bünyesine uygun olarak, kurulacak partinin sınıf partisi değil, bütün vatandaşları kucaklayacak bir “Halk Fırkası” olacağını açıklamıştır. Mustafa Kemal, İzmit’e yaptığı bir gezi sırasında İstanbul gazetelerine bu konudaki fikirlerini şu şekilde özetledi. “Ben Halk Fırkası adı altında bir fırka teşkil edeceğim dediğim zaman sanılmasın ki, milletin çeşitli sınıflarından bir veya ikisinin çıkarını yahut refahını sağlamaya yönelik bir gaye takip edeceğim. Fırkanın programı bütün milletin refah ve mutluluğunu temin edecektir. Ortaya koyacağım şey müspet millet programı olmalıdır.”

Atatürk'ün Balıkesir'de yaptığı konuşmasından sonra, halkın fırka hakkındaki sorularına verdiği cevapta: “Milletin siyasi parti çatışmasından çok canı yanmış olduğuna” işaret ettikten sonra, “Başka memleketlerdeki partilerin sınıf menfaatlerini muhafaza için kurulduğunu ve bizde güya ayrı ayrı sınıflar varmış gibi kurulmuş olan partiler yüzünden acı neticelere şahit olduğumuzu, Halk Fırkası dediğimiz zaman bunun içinde, vatandaşların bir kısmı değil, bütün milletin dahil olacağını” söylemiştir. Ayrıca “çeşitli meslek sahiplerinin menfaatlerinin birbiriyle uyum halinde olduğunu, bunları sınıflara ayırmak imkânı bulunmadığını ve hepsinin halktan ibaret olduğu gerçeğini tespit ettiğini belirtmiştir.

Bu suretle Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, “Halk Fırkası” adını alarak, 9 Eylül 1923’de Mustafa Kemal Atatürk tarafından resmen bir parti olarak kurulmuş ve siyasi hayata girmiştir.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin “Dokuz Maddesi” Halk Fırkasının ilk ve yazılı programı olmuştur. Bu maddeler milli egemenliği daha açık ve kesin surette belirtmekle beraber, oldukça geniş ve geneldir. Bunun içindir ki, ikinci Büyük Millet Meclisinde de Halk Partisi içinde çeşitli akımlar baş göstermiştir. Halk Fırkası, 23 Kasım 1924’te Cumhuriyet Halk Fırkası ismini almıştır. Cumhuriyet Halk Fırkasının ilk tüzüğünde;

- 1- Milli Hâkimiyetin halk tarafından ve halk için gerçekleşmesine öncülük edileceği,
- 2- Türkiye’yi çağdaş bir devlet halinde yükseltileceği,
- 3- Türkiye’de bütün kuvvetlerin üstünde kanunun hâkimiyetinin sağlanması için çalışacağı belirtilmektedir.

Mustafa Kemal, 1924’te siyasi partilerin gerekliliğine şöyle işaret ediyordu:

“Millet egemenliği esasına dayalı ve özellikle Cumhuriyet idaresine sahip memleketlerde siyasi partilerin varlığı doğaldır.” Mustafa Kemal 1923’te kurulacak siyasi partilerin milli amaç gütmelerini, sınıf mücadelesi yapmamalarını şu sözlerle istemişti; “Milli amaçlardan çok şahsi menfaatler esasına dayanan siyasi teşekküllerden ve bu kuruluşların kandırmalarından, çatışmalarından doğmuş olan cezasını çeken Türk Milletini, aynı mahiyette bir takım boş ve faydasız uğraşmalara sevk etmek kadar büyük günah yoktur”. İsmi parti olan halk kuruluşunda, millet çocuklarından bir kısmının, diğer evlat ve sınıfların zararına çıkar sağlaması değildir. Birbirinden ayrı olmayıp, halk namı altında bulunan bütün milleti

müşterek ve birleşik bir suretle ortak ve umumi olan hakiki refaha ulaştırmak için faaliyete getirmektedir.”

Mustafa Kemal’in siyasi partileri faydalı görmesi ve çok partili siyasal bir sistem istemesi sonucunda, 1924’te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur.

2. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

Cumhuriyet Halk Partisinin kurulması ve hedeflerinin tüzük ile ortaya konulmasından sonra Ekim 1924’te, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kurulmuştur. Bu yeni parti daha fazla muhafazakâr yapıdaydı. Bu partiyi kuranlar; Kazım Karabekir, Rauf Orbay ve Ali Fuat Cebesoy olmuştur. Bazı Milletvekilleri, Cumhuriyet Halk Partisinden ayrılarak bu yeni partiye katılmışlardır. Terakkiperver Cumhuriyet fırkası kurulduktan sonra, basında ve halk kitleleri arasında kıyasıya bir parti mücadelesi başlamış ve bu mücadele sonucunda Şeyh Sait İsyanı patlak vermiştir. Bu isyan doğu vilayetlerimize yayılma eğilimi göstermişse de ordumuzun fedakâr gayretleri sonucunda, 31 Mayıs 1925’te bastırılmıştır.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, 3 Haziran 1925’te kapatılmıştır. Bu isyan ve partiler arasındaki mücadele, ülkedeki siyasal yapının henüz çok partili bir demokrasiye geçiş için hazırlıklı olmadığını göstermiştir. Meşrutiyet’te olduğu gibi partiler, kendi çıkarlarını millet ve ülke çıkarlarından üstün tutmuş ve Gazi Mustafa Kemal’in “Bu milletin siyasi partilerden çok canı yanmıştır” şeklindeki görüşünü doğrulamıştır.

3. Serbest Cumhuriyet Fırkası

1930 yılı Ağustosunda “Serbest Cumhuriyet Fırkası” adlı yeni bir fırka kuruldu. Bu parti, Cumhuriyet Halk Partisinden ekonomik görüşlerde ayrılıyordu. Bu alanda daha liberal olmak gerektiğini savunuyordu. Serbest Cumhuriyet Fırkası, Mustafa Kemal’in yakın arkadaşı Ali Fethi Bey (Okyar) tarafından kurulmuştu. Fethi Bey, Cumhuriyete ve inkılâplara bağlı idi. Fakat ekonomik alanda Halk Partisi ile aynı fikirde olmamasından dolayı doğal olarak Mecliste bazı çatışmalar oluyordu. Bunu fırsat bilen bazı çevreler ve Halk Fırkasının aleyhtarları derhal faaliyete geçtiler. Memlekette yer yer gerginlikler başladı.

Bu olaylardan şaşırان ve üzülen yeni parti yöneticileri, 17 Kasım 1930’da kurmuş oldukları partiyi kendileri kapattılar. Bunun üzerine Mustafa Kemal şunları söylemiştir. “Siyaset sahasında karşılıklı faaliyetin verimli gelişmeleri ancak vatandaşlar arasında düşmanlık

yaratılmamasıyla sağlanabilir. Bunun çareleri, partinin içine girebilecek gayri samimi ve gizli maksatlı unsurların, kanun dışı emel sahiplerinin, bütün milletçe menfur görülmesi ve bir de Cumhuriyet esası üzerinde çalışan fırkalarca bu gibilerin faaliyetlerinden daima uzak kalınmasıdır.”

Bu sırada kamuoyu ve meclis çok karışmış, Mustafa Kemal Paşa Yeni bir seçime gitmek ve bu suretle inkılâp esaslarının yerleşmesinin Yeni bir meclis tarafından yapılmasını sağlamak istemiştir. Halk Fırkası Mustafa Kemal’in bu görüşünü kabul etmiş ve seçime gitmek üzere Üçüncü Meclis de kendini feshetmiştir.

Dördüncü Meclisin seçilmesinde göze çarpan özelliklerin başlıcaları, İkinci bir parti olmamasına rağmen, işçi ve köylülerden, sanatkârlardan adaylar gösterilmesi ve bağımsız olarak adaylığını koymak isteyenlere yardım edilmesidir. Bu esaslara göre yapılan seçim sonunda, toplanan Dördüncü Büyük Millet Meclisi, hemen hemen milletin her kesiminden gelen temsilcilerden kurulmuş oluyordu.

4. Tek Parti Dönemi

27 yıl iktidarda kalan Cumhuriyet Halk Partisinin (1923-1950), başlangıçtaki kurultayları ülkedeki, yenilik hareketleri bakımından birer aşama oluşturmuştur.

1927 yılında toplanan Halk Fırkası İkinci Kurultayı’nda: Cumhuriyetçilik, Halkçılık, Milliyetçilik esasları daha açıklıkla ifade edilmiş, din ile devlet işleri ayrılmış, dil, duygu, fikir birliğine dayanan vatandaşlık ruhunun temelini Türk dili ve kültürünün oluşturacağı izah edilmiştir.

İkinci kurultayın en önemli olayı şüphesiz Mustafa Kemal’in altı gün süren Büyük Nutku’nu okumasıydı. Mustafa Kemal bu nutkunda Samsun’a ayak basmasından itibaren Türk Bağımsızlık hareketinin bütün safhalarını, belgeleriyle açıklamış, sonunda Türkiye Cumhuriyeti’ni Türk gençliğine emanet etmiştir.

Büyük Nutuk, olayların doğuşunu ve Kurtuluş Savaşı’nın oluş şartlarını canlı bir biçimde anlatır. Nutuk, Kurultayca kabul edilmiş ve oybirliği ile Mustafa Kemal’e teşekkür edilmiştir. Türk İnkılâp Tarihinin en değerli kaynak eserlerinden biri olan Nutkun, büyük bir emek ürünü olarak, bizzat Mustafa Kemal’in el yazısıyla yazılmış olması da ona ayrı bir değer kazandırmıştır. Tek parti dönemi 1950 yılına kadar sürmüştür.

II- Siyasal Alandaki İnkılâplara Tepkiler

A- Şeyh Said Ayaklanması

Cumhuriyet'in ilk yıllarında uygulanan politika ve yapılmaya başlanan İnkılâplar, bazı muhalefet odaklarının doğmasına yol açmıştı. Bu sırada özellikle doğuda yürütülen propagandaların etkisiyle ayaklanma hazırlıkları başlamıştır.

Şeyh Said'e bağlı kişiler Diyarbakır'ın Eğil Bucağına bağlı Piran Köyü'nde Jandarma müfrezeleriyle bir çatışmaya girdiler (13 Şubat 1925). Bu hareket kısa sürede gelişerek yoğun bir ayaklanma halini aldı. 1925 yılının Mart ayında ayaklanma, Cumhuriyet idaresine ciddi bir tehdit görünümü kazandı. Bu olay üzerine, Fethi Okyar başbakanlık görevinden ayrıldı. Yerine İsmet İnönü başbakan oldu. Hükümete olağanüstü yetkiler veren Tahrir-i Sükûn Kanunu TBMM'de kabul edildi. Aynı zamanda kanunla doğuda ve Ankara'da Özel İstiklal Mahkemeleri kuruldu.

Şeyh Said, ayaklanması Nisan ayında kısa sürede bastırıldı. Ayaklanmanın bastırılması, Cumhuriyet idaresinin bütün Anadolu'da denetimi sağlamasında önemli bir dönüm noktası oldu. Öte yandan ayaklanmayla ortaya çıkan gelişmeler, bir süre önce çok partili hayata geçiş yönünde atılmış olan adımların kesintiye uğramasına yol açtı. Ayaklanmaya karıştığı gerekçesiyle hakkında soruşturma açılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, çok geçmeden hükümet kararnamesiyle kapatıldı.

Şeyh Said ayaklanmasında, Musul sorununu kendi lehine çözmek isteyen İngiltere'nin önemli ölçüde tahrik ve teşvikleri olmuştur.

B- Menemen Olayı

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kendisini feshetmesinden sonra, "Mehdi" olduğunu iddia eden Derviş Mehmet öncülüğünde bir grup, 23 Aralık 1930'da Menemen ilçesinde silahlı bir isyan çıkardı. "Şeriat İsteği" ile harekete geçen bu kişilere müdahale eden güvenlik güçlerinin başında bulunan Asteğmen Mustafa Fehmi Kubilay, bir bekçi ile birlikte isyancılar tarafından şehit edildi. Halkın bir bölümünün katılmasıyla genişleyen ayaklanma, çevre ilçelerden gelen askeri yardımla bastırıldı. Derviş Mehmet ve arkadaşları öldürülerek, ayaklanmaya katılan birçok kişi yakalandı.

Bakanlar kurulu, bu olayın Cumhuriyete karşı geniş kapsamlı bir ayaklanma olduğu gerekçesiyle, Menemen ile Manisa ve Balıkesir'in merkez ilçelerinde bir ay süre ile Sıkıyönetim ilan etti (31 Aralık 1930).

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa da bu olayın siyasal kaynaklarının araştırılmasını, olayla ilgili olanların cezalandırılmasını ve Serbest Cumhuriyet Fırkasını desteklemiş olan muhalif basına karşı, Sert önlemler alınmasını istedi.

Sıkıyönetim mahkemesi bu olayla ilgili gördüğü 34 kişiyi ölüm cezasına çarptırırken, 41 kişiye de ağır hapis cezaları verdi. Ancak mahkeme Menemen olayının siyasal yönünün bulunmadığı ve bölgesel kapsamda kaldığı kanaatine vardı. Bunun üzerine, 26 Şubat 1931'de adı geçen bölgede sıkıyönetim kaldırıldı. Daha sonra Menemen'de Kubilay'ın anısına bir anıt dikildi.